

T. Lytvynenko, PhD in Economics, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS CONDITION OF INCLUDING UKRAINE IN EUROPE AND WORLD ECONOMIC SPACE

The thesis that companies' activities for introduction of corporate social responsibility stimulates the speed of to the processes of the technical upgrade, modernization of company's activity and increase of its profitability is proved within the article. Those Ukrainian companies, which have high index of activities transparency, are also the most profitable. However, we can't observe any significant increment of number of companies joining the Global agreement. One of the explanations we could name is the unproved idea supported by some politicians and economists about a shadow ('black') market that allegedly allows creating workplaces and taking off social tension in society on the certain stage. Insignificant values of index of citizens' trust to activity of industries holds on the development socially of responsible business. Trust considered as a part of the general social capital. The Government of Ukraine must support initiative of companies to introduce social responsibility of business, as many European governments do it. It is also important to inform society of advantages of CSR.

Keywords: corporate social responsibility, European integration of Ukraine, transparency of activity of companies, overcoming of shadow relations, level of trust of consumers, social capital, civil values.

УДК 330.101.542
JEL D62

О. Отрошко, канд. екон. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЗОВНІШНІ ЕФЕКТИ: КРИТИКА ХИБНИХ УЯВЛЕНЬ

У статті спростовуються деякі помилкові уявлення щодо зовнішніх ефектів. Особливу увагу приділено критичному аналізу традиційних підходів до обґрунтування необхідності державного втручання у функціонування ринків у випадку зовнішніх ефектів.

Ключові слова: зовнішні ефекти, теорема Коуза, суспільні блага.

Постановка проблеми. Нині загальноприйнято вважати, що однією із недосконалостей ринкової системи є зовнішні ефекти. Відповідно, й державне регулювання зовнішніх ефектів у переважній більшості випадків розглядається як одна із важливих економічних функцій держави. Такою, що до певної міри розходиться із загальноприйнятими уявленнями, можна вважати позицію Р. Коуза, який доводив, що за певних умов ринки здатні краще за державу справлятися з проблемою зовнішніх ефектів.

Метою статті є критичний аналіз найбільш поширених в економічній літературі хибних уявлень щодо зовнішніх ефектів. Передусім ми зупинимося на помилкових дефініціях зовнішніх ефектів. У подальшому ми покажемо, що надлишкове виробництво товарів і послуг – не єдина і не головна причина, через яку держава повинна втручатися у функціонування ринків у випадку негативних зовнішніх ефектів. Крім того, ми намагатимемося довести, що "недовиробництво" товарів та послуг у випадку позитивних зовнішніх ефектів не може вважатися достатньою підставою для державного субсидування їх виробництва чи споживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зайве говорити про те, наскільки важливим для аналізу будь-якої наукової проблеми є точне визначення пов'язаних з нею ключових понять. А між тим навіть побіжне знайомство з сучасними літературними джерелами з питань економічної теорії засвідчує, що з-поміж чисельних тлумачень зовнішніх ефектів – чимало й таких, які не можна вважати достатньо коректними. Відтак, варто із самого початку зупинитися на типових неточностях, яких припускаються при визначенні зовнішніх ефектів.

По-перше, занадто широким є визначення зовнішніх ефектів як просто впливу "діяльності однієї людини на добробут іншої" [1, с. 135]. Під таке тлумачення зовнішніх ефектів підпадають у тому числі і дії людей, які жодного стосунку до них не мають. Якщо Петренко на платній основі надає якусь послугу Іваненку, він, безперечно, позитивно впливає на його добробут. Однак ніякого зовнішнього ефекту при цьому не виникає. Суттєвою ознакою зовнішніх ефектів є те, що, будучи впливами діяльності людей на добробут третіх осіб, вони, за визначенням, здійснюються без компенсації з боку тих,

хто завдає шкоди, або, навпаки, отримує вигоду. У наведеному випадку можна було б говорити про виникнення зовнішніх ефектів лише тоді, коли Петренко, надаючи на платній основі послугу Іваненку, одночасно безоплатно позитивно або негативно впливав би на добробут інших осіб, з якими у нього не було б жодних угод щодо подібних впливів.

По-друге, також занадто широким, а тому і недостатньо коректним було б і тлумачення зовнішніх ефектів як *неопосередкованих ринком* впливів діяльності одних суб'єктів економіки на добробут інших. Серед згаданих впливів є й такі, які не входять до категорії зовнішніх ефектів, як, наприклад, позитивні впливи держави на добробут домогосподарств у випадку, коли вони отримують від неї трансфертні платежі. Зовнішні ефекти виступають лише одним із різновидів неопосередкованих ринком впливів діяльності одних суб'єктів економіки на добробут інших, а тому не можуть ототожнюватися з ними. Відмінною рисою зовнішніх ефектів як різновиду такого роду впливів є те, що вони, як уже наголошувалося, являють собою впливи на добробут третіх осіб. Так, здійснюючи ті ж самі трансфертні платежі домогосподарствам, держава може одночасно позитивно впливати на добробут третіх осіб, якщо такі платежі призводитимуть до зменшення масштабів асоціальної поведінки їх отримувачів.

По-третє, спірним видається тлумачення зовнішніх ефектів як "додаткових витрат або вигід" [2, с. 334]. Безперечно, поняття зовнішніх ефектів та додаткових витрат або вигід тісно пов'язані між собою, але не як поняття, одне із яких розкриває зміст іншого. Зовнішні ефекти, скоріше, спричиняють появу додаткових витрат або вигід, ніж є ними самими.

По-четверте, помилково вбачати одну із характерних рис діяльності, яка генерує зовнішні ефекти, у тому, що вона породжує "ненавмисні вигоди чи збитки для інших людей" [3, с. 262]. Якщо Петренко, знаючи наперед, що його діяльність завдає некомпенсованої шкоди Іваненку, продовжує її здійснювати, заподіяні ним збитки навряд чи можна вважати ненавмисними. Адже будучи свідомим того, що його діяльність зашкодить Іваненку, він міг би або припинити її, або ж запропонувати Іваненку адекватну компенсацію за заподіяну шкоду.

Якщо він не робить цього, завдання некомпенсованих збитків Іваненку стає частиною його намірів, хоч як би сам він не відхрещувався від цього. Так само і створення позитивних зовнішніх ефектів цілком може входити у наміри людей. Це відбувається тоді, коли ті, хто їх генерують, з самого початку знають, що їх діяльність, окрім всього іншого, створюватиме некомпенсовані вигоди третім особам.

З урахування зроблених вище зауважень зовнішні ефекти можна визначити як некомпенсовані впливи діяльності суб'єктів економіки на добробут третіх осіб. Подібне, хоча і не ідентичне, тлумачення зовнішніх ефектів можна зустріти в роботі А. Пігу "Економічна теорія добробуту", де вони розглядаються як одна із причин розходжень, що виникають між суспільним та приватним граничними продуктами [4, с. 251-253].

Розглядаючи позитивні зовнішні ефекти, економісти часто вказують на їх тісний зв'язок із суспільними благами. Так, П. Самуельсон і В. Нордхаус стверджують, що "найбільш яскравим прикладом позитивного зовнішнього ефекту є суспільні блага" [5, с. 55]. На думку цих економістів, і будівництво мережі швидкісних магістралей, і створення національної метеорологічної служби, і проведення фундаментальних наукових досліджень – все це важливі приклади позитивних зовнішніх ефектів.

Як уже наголошувалося, ключовим моментом у випадку зовнішніх ефектів є відсутність компенсації з боку тих, хто завдає шкоди, або, навпаки, отримує вигоду. Коли мешканець багатоквартирного будинку за власний кошт висаджує на прибудинковій території дерева, він, дійсно, з одного боку, створює суспільне благо, а з іншого – генерує позитивний зовнішній ефект для інших мешканців будинку. У цьому разі надання суспільного блага супроводжується створенням позитивного зовнішнього ефекту для тих, хто не бере участі у його створенні. Інша справа – наданням суспільних благ державою. У цьому випадку виробництво суспільних благ оплачується у кінцевому підсумку коштом самих же платників податків, а тому жодної некомпенсованої вигоди вони не отримують. Тож навряд чи подібні випадки надання суспільних благ можна вважати прикладами створення позитивних зовнішніх ефектів.

Автори популярного підручника "Економікс" К.Р. Макконнелл та С.Л. Брю, крім поняття суспільних благ, використовують поняття квазісуспільних благ, розуміючи під ними хоч і виключні, але такі, надання яких супроводжується виникненням "крупних вигід переливу", блага. Як приклад подібних квазісуспільних благ наводиться, зокрема, освіта. На думку цих авторів, ринкова система не може виробляти у достатній кількості квазісуспільні блага, а тому функцію з їх виробництва має взяти на себе держава [6].

Нам уже доводилося наголошувати, що послуги викладача є таким же виключним, а тому й приватним благом, як і послуги перукаря або адвоката [7]. Чи виникають позитивні зовнішні ефекти у сфері освіти? Багато хто вважає, що виникають, і, зокрема, з огляду на те, що освічені люди є більш політично активними та обирають більш ефективний уряд, що приносить користь кожному. А поза тим, оцінюючи такого роду користь, не зайвим буде згадати і про непоодинокі випадки, коли освічені люди вірою і правдою служили диктаторам або самі ставали ними. Так само неоднозначно сприймається і твердження про те, що освіта приносить вигоди всьому суспільству у вигляді менших витрат на попередження злочинів та забезпечення законності. Класичним прикладом "освіченої злочинності" є корупція, яка в багатьох країнах стала чи не головним гальмом на шляху економічного прогресу.

Отже, посилення на те, що в освіті виникають крупні позитивні зовнішні ефекти, – слабкий аргумент на користь державного втручання у цю сферу. Й особливо це стосується випадку надання державою повністю або частково безоплатної вищої освіти. За вищу освіту, навіть більшою мірою ніж за інші приватні блага, мають у повному обсязі платити ті, хто її отримують, – люди з далеко не найгіршими кар'єрними та матеріальними перспективами. Це стосується освіти як у приватних, так і державних університетах. Будь-який інший спосіб надання вищої освіти означатиме, що ті платники податків, які її не отримують або отримують на платній основі, бодай частково платитимуть за тих, хто отримує її безоплатно. Стосовно ж створення рівних умов для всіх бажаючих здобути вищу освіту, незалежно від їхніх статків, то цю проблему можна було б розв'язувати не шляхом запровадження її безоплатного надання, а за допомогою довгострокового кредитування тих, хто не в змозі за неї платити.

Обґрунтовуючи необхідність державного регулювання зовнішніх ефектів, переважна більшість економістів робить акцент на тому, що в їх випадку спостерігається відхилення рівноважних обсягів виробництва від їх оптимальних рівнів. Якщо у разі негативних зовнішніх ефектів має місце перевиробництво продуктів, то у разі позитивних зовнішніх ефектів вони виробляються у недостатній кількості. На недопущення або виправлення такого роду викривлень у розподілі ресурсів на виробництво продуктів і має бути націлене, на загальну думку, державне регулювання зовнішніх ефектів.

У разі негативних зовнішніх ефектів фактичні обсяги виробництва, дійсно, виявляються більшими за ті, які мали б місце за відсутності переливів витрат. Однак це не єдина і, як видається, не головна причина, в силу якої держава повинна регулювати негативні зовнішні ефекти. Надзвичайно важливою є та обставина, що збитки, які у разі негативних зовнішніх ефектів одні суб'єкти економіки завдають іншим, мають бути відшкодовані тими, хто їх завдає, тим, хто їх зазнає. Подібно до того, як споживачі звичайних благ платять за них їх виробникам, виробники "антиблаг" мають платити за них тим, хто є їх "споживачами". І якщо приватні особи виявляються неспроможними самотужки розв'язати проблему компенсації заподіяної шкоди, її розв'язання має взяти на себе держава.

Принципово інша ситуація виникає у разі позитивних зовнішніх ефектів. Якщо Петренко без жодних попередніх угод з Іваненком зробить для нього якусь хорошу справу, Іваненко не зобов'язаний платити за це Петренку, адже він не брав на себе подібних зобов'язань. Відповідно, й держава не має підстав вимагати від Іваненка, аби той заплатив Петренку за створений останнім позитивний зовнішній ефект. Держава може від імені Іваненка заплатити Петренку лише у разі, коли це вважатиме за потрібне зробити сам Іваненко. На противагу цьому у випадку, коли Петренко, не маючи на те згоди Іваненка, завдає йому шкоди, Петренко зобов'язаний відшкодувати її Іваненку. Відповідно, й держава має всі підстави вимагати від Петренка, аби він зробив це.

Таким чином, те, що у разі позитивних зовнішніх ефектів фактичні обсяги виробництва продуктів виявляються меншими за ті, які б мали місце за відсутності переливів вигоди, не є автоматичною підставою для державного втручання в процес функціонування ринків у формі субсидування виробництва чи споживання. Платники податків можуть вирішити не платити тим, хто створює для них позитивні зовнішні ефекти, небезпідставно вважаючи, що здійснення такого роду оплати є їх правом, а не обов'язком.

Критикуючи традиційний підхід до аналізу ситуації, коли дії ділових фірм чинять шкідливий вплив на інших, Р.Коуз у своїй статті "Проблема соціальних витрат" зазначав наступне: "Традиційний аналіз затемнював природу майбутнього вибору. Питання зазвичай розумілося так, що ось А завдає шкоди В, і слід вирішити, як ми обмежимо дії А? Але це неправильно. Перед нами проблема взаємно зобов'язуючого характеру. Оберегаючи від шкоди В, ми накликаємо шкоду на А. Питання, яке необхідно вирішити, – чи слід дозволити А завдавати шкоди В або потрібно дозволити В завдавати шкоди А?" [8].

На нашу думку, ані аргументи, якими послуговується Р.Коуз у наведеному міркуванні, ані висновки, яких він доходить, не можна вважати достатньо переконливими. Якщо А завдає шкоди В, а саме це припущення є відправним пунктом у розглядуваному міркуванні Р.Коуза, то А має або припинити свої дії, або компенсувати В заподіяну шкоду. Однак ні те, ні інше не можна кваліфікувати як заподіяння шкоди А з боку В. Припиняючи шкідливу діяльність або компенсуючи заподіяну В шкоду, А погіршить своє становище у порівнянні з ситуацією, коли б він цього не робив. Проте було б елементарною підміною понять видавати такого роду погіршення становища А за шкоду, яку "ми накликаємо" на нього. Шкода, яку А завдає В, і втрати А від того, що він або припиняє її завдавати, або компенсує, – це абсолютно різні речі. Тому насправді жодної проблеми "взаємно зобов'язуючого характеру" у розглянутому випадку не виникає. А, і лише А, зобов'язаний припинити завдавати В некомпенсованої шкоди. Інше питання: які дії А слід вважати шкідливими щодо В. Однак якщо суспільство визнає якісь дії людей такими, що завдають шкоди іншим людям, такі дії мають бути або припинені, або ж ті, хто їх учиняє, мають компенсувати заподіяну іншим особам шкоду.

Розкриваючи зміст теореми Коуза, Н.Г.Менк'ю вдається, зокрема, до такого міркування: "Припустимо, що у Діка є собака по кличці Спот. Спот гавкає і заважає Джейн, сусідці Діка ... Плановик-соціолог... порівняє вигоду, яку Дік отримує від того, що тримає собаку, з витратами, які несе Джейн через її гавкання. Якщо вигода перевищує витрати, ефективність полягає в тому, що Дік тримає собаку, а Джейн продовжує слухати її гавкання. Якщо ж витрати перевищують вигоду, Діку доведеться позавитися "вірного друга людини" [1, с. 143].

Отже, для того, щоб досягти ефективного результату, "плановику-соціологу" достатньо порівняти вигоди Діка від того, що він тримає собаку, з витратами, які несе Джейн через її гавкання, і залежно від того, що переважає, або дозволити Діку тримати собаку (якщо його вигоди переважають витрати Джейн), або ж заборонити йому це робити (якщо його вигоди є меншими за витрати Джейн). Проте, як видається, діючи у такий спосіб, "плановик-соціолог" припускався б грубої поми-

лки, в основі якої – абсолютно некоректне зіставлення при визначенні ефективності вигід, які отримують від своїх дій одні особи, з некомпенсованими витратами, які несуть у зв'язку з цими ж діями інші особи. Замість того, аби зіставляти вигоди Діка з витратами Джейн і робити на основі такого зіставлення якісь висновки щодо ефективності, "плановик-соціолог" мав би надати Діку змогу зробити вибір на користь одного із трьох можливих варіантів його дій: або він позбувається собаки, або він компенсує завдану їй гавканням шкоду Джейн, або він забезпечує належну звукоізоляцію свого помешкання. У свою чергу, те, який варіант обере Дік, залежить, з одного боку, від його оцінки вигоди від утримання собаки, а з іншого – від того, якими будуть його витрати на відшкодування збитків Джейн або покращання звукоізоляції своєї квартири. Приміром, якщо Дік оцінюватиме вигоди від утримання собаки у \$1000, а його витрати на компенсацію шкоди Джейн або покращання звукоізоляції квартири становитимуть відповідно \$800 і \$900, він як раціонально діюча людина обере першу альтернативу. Такі дії Діка і означатимуть досягнення соціально ефективного результату. Натомість ситуація, коли Дік продовжує тримати собаку лише на тій підставі, що отримувана ним вигода перевищує некомпенсовані збитки Джейн, нічого спільного з досягненням соціально ефективного результату не має.

Висновки. Підбиваючи підсумок, ще раз наголосимо, що у випадку негативних зовнішніх ефектів надзвичайно серйозним виявом неефективності ринків є відсутність компенсації шкоди з боку тих, хто її завдає, тим, хто її зазнає. Відповідно, й державне регулювання негативних зовнішніх ефектів має бути націлене насамперед на забезпечення такої компенсації. З іншого боку, ті, хто створюють позитивні зовнішні ефекти, не мають підстав вимагати компенсації з боку тих, хто отримує некомпенсовані вигоди. Тому і в обов'язки держави забезпечення такої компенсації не входить.

Список використаних джерел

1. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики / Н.Г. Мэнкью. – 2-е изд. – СПб: Питер, 2002. – 496 с.
2. Сломан Дж. Экономика / Дж. Сломан. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 832 с.
3. Бомол У.Дж., Блайндер А.С. Экономика. Принципы и политика / У.Дж. Бомол, А.С. Блайндер. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 927 с.
4. Пигу А. Экономическая теория благосостояния, т. 1. / А. Пигу. – М., "Прогресс", 1985. – 512 с.
5. Самуэльсон П.Э., Нордхаус В.Д. Экономика / П.Э. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус. – 16-е изд.: М.: Вильямс, 2003. – 688с.
6. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.be5.biz/ekonomika/e016/05.htm>
7. Отрошко О.В. Суспільні блага: уявні та дійсні відмінні риси / О.В. Отрошко // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць. – К.: Київ. ун-т. – Вип. 26. – 2011. – С. 70-74.
8. Р. Коуз "Проблема социальных издержек" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libertarium.ru/l_lib_firm05.

Надійшла до редколегії 15.09.13

А. Отрошко, канд. экон. наук, доц.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ВНЕШНИЕ ЭФФЕКТЫ: КРИТИКА ЛОЖНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ

В статье опровергаются некоторые ошибочные представления о внешних эффектах. Особое внимание уделено критическому анализу традиционных подходов к обоснованию необходимости государственного вмешательства в функционирование рынков в случае внешних эффектов.

Ключевые слова: внешние эффекты, теорема Коуза, общественные блага.

A. Otroshko, PhD in Economics, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

EXTERNALITIES: A CRITIQUE OF FALSE REPRESENTATIONS

The article refutes some of the misconceptions about the externalities. Particular attention is paid to the critical analysis of traditional approaches to the justification of the need for government intervention in markets in the case of externalities.

Keywords: externalities, the Coase theorem, public goods.